А. М. Желєзко

УКРАЇНОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА У ТВОРАХ М. ДРАГОМАНОВА

Українознавство, з позиції сьогодення, постає як наука цілісного пізнання, творення й самотворення українського народу і його етнічної території в усьому часопросторовому вимірі, яке не обмежується сферою споглядання, історіософським осмисленням, а перейшло у практичну площину [1].

Зачатки українознавства як засобу самопізнання і самотворення українського народу системно почали формуватися у XIX столітті. Саме в цей період українство перебувало в становищі бездержавного, пригнобленого етносу, приреченого на повну втрату своєї культури, а з нею – своєї власної сутності.

Російська та Австрійська імперії, розділивши українські землі між собою, відверто нехтували інтересами етносу з тисячолітньою історією, самобутньою культурою, потребами економічного життя й територіальної єдності. Українські культурні й громадські діячі XIX ст. намагалися протистояти асиміляційній політиці імперій. Серед визначних українських дослідників, які присвятили свою діяльність осмисленню історичної самобутності й поступу українського народу, особливе місце належить М. Драгоманову. Він був одним із тих, хто розглядав український досвід в контексті прогресивних напрямів розвитку світової науки. Саме М. Драгоманов став одним із перших, хто виніс проблему українства на міжнародну арену. Він став творцем ідеології нового українства і політичним проповідником українського визвольного руху в другій половині XIX століття.

Уся наукова спадщина М. Драгоманова: публіцистичні, історичні, етнографічні, філологічні, політичні ті інші праці пронизані ідеями відродження української національності.

Так, у своїй першій ґрунтовній роботі „Малороссия в ее словесности” (рецензія на книгу І. Прижова „Малороссия (Южная Русь) в истории ее литературы с XI по XVIII век”) Михайло Драгоманов на противагу теорії

І. Прижова висуває власну концепцію, яка суперечила офіційній. Вчений зазначає, що історичне значення Малоросії в російській історіографії розглядають як одну із незначних

складових провінцій Росії, яка особливо нічим не відрізняється від інших. Але всі знають, зауважує автор, що просвітництво Русі почалось на півдні, у Києві, саме тут було прийнято християнство і запроваджена писемність, саме тут писали літописи. Київська Русь Володимира, Нестора і автора „Слова о полку Игореве" була теж південно-західна Русь, яка у зміненому вигляді живе і тепер під назвою Малоросія. І якщо саме тут почався розвиток цивілізації, то ця обставина повинна позначитися і на сучасному розвитку місцевого населення. На думку М. Драгоманова, у культурній спадщині Київської Русі відбився характер народу, який заселяв та заселяє цю територію, а не тільки відносна близькість до Візантії та південно-західної Європи взагалі, хоча ця особливість не могла не вплинути на чуттєвість народу до цивілізації [2].

Автор з жалем зазначає, що у сучасній російській історіографії освіченість Південної Русі XVI – XVIII ст. пов'язують як результат латино-польського впливу, визнаючи в ній національний прояв тільки як захист православ'я. Якби літературний рух зазначеного періоду мав тільки наслідувальний, схоластичний характер, то історії невідомі були б такі діячі як Острозькі, Петро Могила, Дмитро Ростовський, Лазар Баранович, Феофан Прокопович та інші [3].

Середовище, в якому виховувався М. Драгоманов вплинуло на формування його особистості. Життєва близькість до природи і простих людей, що розмовляли живою українською мовою і кохалися піснею, згодом зближення з гуртком українофілів зміцнили його українознавчі інтереси. Дослідження стародавньої історії, релігії й міфології привели вченого до вивчення народних переказів і взагалі словесності українців.

Розглядаючи літературну спадщину Малоросії з XI ст., він висвітлює психологічні фактори та особливості побутування фольклорної поезії. Вчений стверджує, що південноруська пісня, яка висвітлює історичні події цілої епохи, зберегла їх у максимально детальному вигляді, оспівуючи або конкретні деталі побуту, або події, або імена. Це говорить про те, що пісню склав народ, який сам приймав участь в подіях. Звідси М. Драгоманов приходить до висновку, що у найдавніших пам'ятках південноруська поезія зберегла історичний, а не казковий характер [4].

Особливу увагу М. Драгоманов надає козацьким літописам та працям авторів, які особисто приймали участь у подіях козацько-української історії. Автор зазначає, що пам'ятки XVII – початку XVIII ст. є важливою складовою та багатством у духовному надбанні малороського народу і являють собою великий контраст бідності національній історіографії тогочасної Північної Русі [5].

Таким чином, в культурній історії Південної Русі, на думку автора, необ'єктивно розглядаються навіть ті сторони її історії, які суттєво вплинули на весь „російський світ". До уваги беруть тільки факти, які перетинаються з історією Русі Московської.

М. Драгоманов вважав специфіку національного відродження України етнографічною. Він вбачав велику естетичну функцію у фольклорі [6]. Разом із В. Антоновичем видав двотомні „Исторические песни малорусского народа" (1874–1875) з солідними науковими коментарями [7].

У народній поезії М. Драгоманов насамперед вбачав відображення психології народу. Досвід історика, літературознавця збагачується його пошуками психологічних факторів та особливостей побутування фольклорної поезії. Учений намагається пояснити побутові та суспільні причини, які зумовили появу того чи іншого сюжету, мотиву, образу.

Аналізуючи українську історичну пісенність як цілісний організм духовності і громадянських устремлінь нації, учений наголошує на важливості народної творчості для наукової оцінки історії України. Відсутність державності, єдності різних верств, глибокі національні класові протиріччя, й, водночас, героїчні сторінки Запорозької Січі, особливість побуту козаків та козацьких сімей наклали на українську народну творчість "певну енергію", яка виявляється в усіх регіонах України і робить помітний вплив на творчість найближчих сусідів – білорусів, росіян, поляків тощо [8].

М. Драгоманов з усіх своїх захоплень і проблем чи не найбільше уваги приділяв українській школі, вихованню дітей, рідномовній освіті народу, оскільки справедливо вбачав у цьому основний і надійний шлях національного і соціального визволення українців.

Так, у своїй роботі „Антракт з історії українофільства (1863–1872)" він розглядає проблему української народної освіти через відсутність відповідної літератури, зокрема навчальних підручників писаних рідною мовою. Вчений із сарказмом зауважує, що потребу

в українській народній освіті українофіли основують на окремішності і самостійності української народної мови. Але запитаємо самих себе та інших: „чи вияснена так тая самостійність науковим робом, щоб стала очевидною?.. Де повна наукова граматика українська, зроблена на основі народної мови і виложена порівнюючим способом?.. Де словар малоруський?..”. Далі зазначає, що „поки не з’являться відповідні словарі та граматики, доти мусимо мовчати, зціпивши зуби і почервонівши від сорому, як який-небудь недоук або проходимець кине нам докір, що наша мова є неорганічний жаргон” [9]. На думку автора, потрібно науковим способом довести „що таке наша народна мова”, довести її самостійність для того, щоб вона була признана мовою для шкільного викладу. Насаперед необхідно напрацьовувати літературу не архаїчну, а нову, придатну для практичних потреб сьогодення.

Свої творчі пошуки й практичну роботу М. Драгоманов спрямовує на зближення школи з життям, охоплення освітою широких мас, максимальне підвищення її ефективності. Незважаючи на указ міністра внутрішніх справ П. Валуєва, публікує в газеті „Санкт-Петербургские ведомости” низку статей: „Земство и местный элемент в народном образовании”, „О педагогическом значении малорусского языка” та ін., де відкрито виступає проти політики русифікації й обстоює навчання рідною, українською мовою [10].

У травні 1878 р. М. Драгоманов виступив у Парижі на літературному конгресі зі сміливою доповіддю „Література українська, проскорбована урядом російським”. У своїй доповіді автор звернув увагу європейської спільноти на те, що у винятково принизливому становищі опинилися письменники одного народу, представники одної літератури, яка має виконати свою місію у розвитку європейської цивілізації. „Членам конгресу, – сказав вчений, – можливо, важко буде повірити в те, щоб ціла література в Європі була заборонена і щоб така нечувана подія могла відбутися в середині XIX століття” [11]. У рамках свого виступу М. Драгоманов наводив текст Емського указу, підкреслюючи, що українською мовою не дозволялося навіть перекладати Євангеліє, не говорячи про світську літературу й елементарні підручники для народу. Звернув увагу на той факт, що уряд цілком знищив пропагування серед народних мас гуманістичні знання, і все, що

людська праця могла б створити українською мовою, проскорбовано на майбутнє в європейській державі. Наприкінці доповіді він звернувся до конгресу із заявою від імені всього українського народу, у якій висловив надію, що конгрес не залишиться осторонь і знайде спосіб допомогти Україні в ситуації, що склалася [12].

Слід відзначити, що М. Драгоманов став першим, хто звернувся з українським питанням до Європи. Вчений повертав Україну в європейський вимір, сприяючи подоланню набутих під московськими царями синдромів хуторянства і меншовартості [13].

Уся наукова спадщина М. Драгоманова, політичні статті, публіцистичні, історичні праці пронизані ідеями відродження української національності, обґрунтування її „окремішності", „самобутності". „Найбільша частина національних відмін України від Московії, – зазначав він, – пояснюється тим, що Україна до XVIII століття була більше зв'язана з Західною Європою в суспільному і культурному прогресі. Перебування в Західній Європі остаточно переконало мене, що саме європеїзм або космополітизм, який не заперечує часткових національних варіацій спільних ідей і форм, і є ліпша основа для українських автономних прагнень і що тепер будь-яка наукова, як і політична діяльність, повинна бути заснована на інтернаціональному фундаменті" [14].

Українство, за М. Драгомановим, має стати космополітичним за думками та національним за формою. Щодо форми, то її слід наповнювати загальнолюдським змістом.

Усе своє життя він невтомно працював на ниві освіти, науки, національного відродження, ставлячи перед собою і своїми сучасниками завдання, які розв'язувати було важко, а не розв'язувати – не можна. Михайло Петрович пройшов складний шлях духовного і політичного проповідника українського визвольного руху, за що і був названий „апостолом правди і науки".

---

1. Історія українознавства / за ред. доктора філологічних наук, професора П. П. Кононенка. – К.: „Академвидав", 2011. – С. 8.
2. Драгоманов М. Малороссия в ее словесности // Вибрані праці у трьох
томах. – Т. 2. – К.: Знання України, 2007. – С. 6.
3. Там само. – С. 7.
4. Там само. – С. 20–21.

5. Там само. – С. 34.
6. Наумовська О. В. Фольклористична спадщина М. Драгоманова. – Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 1999. – С. 7.
7. Драгоманов М. Исторические песни малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова // Вибрані праці у трьох томах. – Т. 2. – К.: Знання України, 2007. – С. 68–90.
8. Наумовська О. В. Фольклористична спадщина М. Драгоманова. – Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – К., 1999. – С. 8–9.
9. Драгоманов М. Антракт з історії українофільства (1863 – 1872) // Вибрані праці. – Кн. 1. – К.: Знання України, 2006. – С. 278–279.
10. Видатні постаті історії України. – Х.: ПП „Торсінг плюс”, 2008. – С.174.
11. Драгоманов М. Література українська, проскорбована урядом російським // Вибрані праці у трьох томах. – Т. 3. – К.: Знання України, 2007. – С. 158.
12. Там само. – С. 189–190.
13. Андрущенко В., Погребенник В. Велич Михайла Драгоманова // Вибрані праці. – Т. 1. – Кн. 1. – К.: Знання України, 2006. – С. 4.
14. Історія українознавства / за ред. доктора філологічних наук, професора П. П. Кононенка. – К.: „Академвидав”, 2011. – С. 156.

Л. Г. Іванова

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ ПРО РОЛЬ КОЗАЦТВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Історія українського народу і його державницьке існування в різні історичні епохи мала своєрідні особливості та відмінності від подібних процесів у народів західно- і східноєвропейського континенту. Ці особливості обумовили також перспективи подальшого цивілізаційного розвитку українського етносу, в тому числі й у новітні часи.

Видатний український мислитель, ідеолог нового українства, історик, суспільний діяч ІІ половини ХІХ ст. Михайло Драгоманов, витворюючи у свій час нову політичну програму національно-визвольної боротьби українців за свою політичну та національну